

KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT BİLİMİ VE KARŞILAŞTIRMALI BİR METİN TAHLİLİ ÖRNEĞİ

*Timuçin AYKANAT**

ÖZET

Bilimsel bir çalışma yapılırken, sağlıklı ve işe yarar veriler elde edebilmek amacıyla çeşitli metotlar uygulanır. Bu metotlar uygulanabilirliği ve istenilene cevap verebilme ölçütleri bağlamında zaman süreci içerisinde kuramsallaşır. Bilim âleminde yer edinen önemli kuramlardan biri de karşılaştırmalı edebiyattır.

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi, kendinde var olan sistemlilik sayesinde birçok alanda uygulanabilirliğini ve doğru sonuçları ortaya çıkarmadaki yetkesini kanıtlamıştır. Karşılaştırmalı edebiyat kuramı, ilmi disiplin ayırımına gitmeksizin hemen her bilim dalı bünyesinde kullanılabilir. Öte yandan disiplinlerarası çalışmaya olanak sağlayan ve araştırmacıyı geniş çaplı düşünmeye sevk ederek bakış açısını engin kılan bir yaklaşımdır. Bu anlamda, modern edebiyatta olduğu kadar klâsik edebiyatta da bu kuramdan yararlanılabilir.

Bu makalede, öncelikle bir kuram olarak karşılaştırmalı edebiyat tanıtılmıştır. Ardından bu kuramın temel prensiplerinden hareketle, karşılaştırmalı tahlili yapılacak olan metinlerin müellifleri (Yazar / Şâir) hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Üçüncü adım olarak, karşılaştırılacak metinlerde yoğun şekilde işlenen seher, gece ve uyku imajlarının; mitoloji, anânevî kültür, tasavvuf, din ve edebiyat örüntüsünde nasıl algılandıklarına ve ne anlam taşıdıklarına değinilmiştir. Tüm bunların ışığında yaşadığı yüzyıllar farklı, yürüdüğü yollar aynı 6 şâirimize ait 13 müşterek eksenli şiir, biçim ve içerik açısından karşılaştırmalı olarak tahlil edilmiştir.

Bütün bunlar bağlamında; makalede varılan sonuç; gelenek, algı ve his ortaklığının devri aştığı ve yüzyıllar sonrasına dahi etki edebildiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Karşılaştırmalı Edebiyat, Müellif, İmaj, Müşterek eksenli, Karşılaştırma, Tahlil, Gelenek

COMPARATIVE LITERATURE SCIENCE AND AN EXAMPLE OF COMPARATIVE TEXT EXAMINATION

ABSTRACT

When doing a scientific study, several methods are used to get usefull data. This methods become theoretical due to their capacity to

* Arş. Gör. Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: timi_cin@hotmail.com

answer the needs and their practicality. One of important theories at science is comparative literature.

Comparative literature science, because of its being systemic, proved its efficacy to give right results and be practical to many field. Theory of comparative literature, in almost every branch of science within the scientific discipline can be used without going discrimination. On the other hand, large-scale interdisciplinary study of geological researches that allow them to think and is an approach that makes the vast perspective. For his reason, this theory can be used in classical literature as it is used at modern literature.

In this article, first, comparative literature is introduced. Then, introductory in formation about the composers of text that will be compared is given. As a third step, frequently used images in text such as twilight, night and sleep examined according to how they are perceived in the context of mythology, traditional culture, mysticism, religion and literature. In the light of all these, 13 poems-that have common elements-of 6 poets from different centuries but at the same road, are comparatively examined according to their form and content.

In the context of all these the result of this article is that, the commonality of tradition, perception and sensation is beyond time periods, and even reaches after centuries.

Key Words: Science, Comparative Literature, Composer, Image, Commonality, Comparison, Review, Tradition.

Giriş

Metin ifâdesi, genel bir yaklaşımla sözlü veya yazılı ibâreler şeklinde tanımlanabilir. Çözümlemeye elverişli hâle getirilen bir metnin isâbetli tahlili, seçilen uygun yöntem ya da yöntemlerle mümkün olur. Geniş çaplı düşünmeye olanak sağlayan karşılaştırmalı edebiyat bilimi, ortak eksenli metinlerin çözümlenmesi için uygun yöntemlerden biridir. Bu bakımdan, çalışmanın rehberi karşılaştırmalı edebiyat bilimi olacaktır. Çalışmada sırasıyla; karşılaştırmalı edebiyat kuramının tanıtılması, karşılaştırmalı tahlili yapılacak eserlerin müellifleri hakkında bilgi verilmesi, çözümlenecek eserlerde imaj oluşturan unsurların izahı ve müşterek eksenli bu metinlerin biçim ve içerik açısından karşılaştırmalı tahlili şeklinde dört ana bölüm yer alacaktır.

1.Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi

Temel prensibi karşılaştırma olan bu kuram, Avrupa’da bilim çağı olarak görülen 18. yy. sonları ile 19. yy. başlarında ortaya çıkmıştır. “1795 yılında Gothe’nin Karşılaştırmalı Anatomi Yazısı (Erster Entwurf einer allgemeinen Einleitung indie Vergleichende Anatomie) yayınlanır. Eser şu sözlerle başlar: ‘Tabiat tarihi zaten karşılaştırmaya dayanır.’”(Aytaç 2003a, 13). Bu bilimin çıkış kaynağı, bu sözlerdir. Daha sonra Avrupa’nın çeşitli coğrafyalarında farklı ilim adamlarınca yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, bu metodu sistemli hâle getirerek kuramsallaştırmıştır.

“Karşılaştırmalı edebiyat; analoji, akrabalık ve etkileşim bağlarının araştırılması suretiyle, edebiyatı diğer ifade ve bilgi alanlarına ya da zaman ve mekân içerisinde birbirine uzak veya yakın durumdaki olaylarla edebî metinleri birbirine yaklaştırmayı amaçlayan yönetsel bir sanattır. Yeter ki bu edebî metinler, birçok dile ya da kültüre ait olsunlar; onları daha iyi tanımlayıp anlamak ve onlardan zevk alabilmek için aynı geleneğe ait bulunsunlar.” (Rousseau ve Pichois 1994, 182). Bu tanımdan sonra, eserde tanıma göre daha ılımlı şu ibâreler yer almaktadır: “Herkesin üzerine düşen,

Turkish Studies

yalnızca kendi özel amacına ulaşmak için bu tanımdan kendisine yüzeysel ya da uygunsuz yerleri çıkarıp atmasıdır. Örneğin ‘Yeter ki başka kültüre ait olsunlar’ cümlesinin çıkarılışı Amerikan karşılaştırmacılığının içinde bulunduğu son durumu karşılayacaktır. Bu anlayışa göre (R. Wellek), karşılaştırmalı edebiyat, bir millî edebiyatın sınırları içerisinde daha iyi yapılabilir. Oysa Avrupalılar, dilbilimsel ya da kültürel sınırdan geçişi ‘vazgeçilmez’ bir koşul olarak görmektedirler.” (Rousseau ve Pichois 1994, 182-183).¹

Karşılaştırmalı edebiyat biliminin tanımlanmasında dahi görüş birliğine varılamamıştır. O bakımdan farklı bir tanıma daha yer verelim: “Edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran edebiyat biliminin bir dalı, karşılaştırmalı edebiyat bilimidir. Görevi, işlevi, aynı dilde veya farklı dillerde yazılmış iki eseri konu, düşünce ya da biçim bakımından incelemek, ortak, benzer ve farklı yanlarını tespit etmek, nedenleri üzerinde yorumlar getirmektir.” (Aytaç 2003b, 13). G. Aytaç, bu tanımda aynı dilde ya da farklı dillerde yazılmış diyerek, karşılaştırmalı edebiyat bilimine, bir milliyet ya da dil sınırlaması getirmemiş olur. Yayın yılı ve yeri tanımın alıntılandığı çalışmayla aynı olan “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi” adlı eserinde ise karşılaştırma “farklı dillere ait eserlere uygulandığında karşılaştırmalı edebiyat bilimi alanına girer” demiştir. (Aytaç 2003a, 18). Öte yandan, “Karşılaştırmalı edebiyat, sınırlı ve kesin bir alana uygulanan bir teknik değildir. Geniş ve çok yönlü oluşuyla, hangi zaman ve zeminde olursa olsun, meraktan, sentez zevkenden ve her türlü edebî gelişmeye açıklıktan meydana gelmiş bir rûh hâlini yansıtır.” (Rousseau ve Pichois 1994, 49). Karşılaştırmalı edebiyat bilimi üzerine yapılan bu farklı tanım ve değerlendirmeler bilimin ekolleşmesinde de kendini gösterir:

Karşılaştırmalı edebiyat biliminde üç temel ekol söz konusudur. Bunlar, edebiyatı sosyo-ekonomik olaylar tayin eder diyen Marksist ekol, toplumsal ve politik öğelere önem veren ve ‘edebiyat dışı’ verilere yönelen Fransız ekolü ve özellikle Fransız ekolüne bir tepki oluşturan Amerikan ekolüdür. Marksist ve Fransız ekollerinde karşılaştırmalı edebiyat biliminin uygulanmasında özellikle en az iki dillilik, temel teşkil eder. Amerikan ekolü ise bu bağlamda daha esnek yapıdadır. Rene Wellek, *The Crisis of Comparative Literature* (Karşılaştırmalı Edebiyatın Krizi) adıyla 1958’de verdiği konferansta yaptığı konuşmasında karşılaştırmalı edebiyat biliminde Amerikan ekolünün duruşunu tayin eder ve oldukça çarpıcı mesajlar verir. Bu mesajların tümünü kapsayan şu iki nokta oldukça dikkat çekicidir:

- a. “Karşılaştırmalı edebiyat bilimini edebiyatlar arası dış ticarete indirgemeye kalkmak onun önünü tıkamak demektir.
- b. Sanat eserinin incelenmesine ben ‘edebiyat içi’ diyorum, yazarın bilinci ile ilişkisinin incelenmesine ise ‘edebiyat dışı’.”(Wellek *The Crisis of Comparative Literature*, 1958 konferans konuşmasından aktaran; Aytaç 2003a, 76-81).

Ekol bahsinin ardından komparastikçinin yapması gerekenlere geçebiliriz: Komparatistikçi, “yapacağı araştırmanın ‘giriş’inde keşfettiği ortak konunun ne olduğunu, bunu nasıl keşfettiğini belirtmekle işe başlar. Karşılaştırmının objesi olan eserlerin incelenmesinden önce o eserlerin yazarları hakkında tanıtıcı bilgiler verme, yine ilk ana bölümlerde yapılmalıdır. Ortak konu, motifler, tek tek incelenmeli, ama sonra mutlaka işlenişlerindeki farklılıklar, uygulanan inceleme yöntemi çerçevesinde açıklanarak belli bir zemine oturtulmalıdır.” (Aytaç 2003a, 88). Komparastikçi, karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuramından yararlanırken yapacağı çalışmanın kapsamı dâhilinde bir inceleme yöntemi kullanılmalıdır. Dilbilimde F. de Saussure’un kuramsallaştırdığı, eşsürem “sürenin belli bir nokta ya da kesiti içindeki işleyişi açısından ele alınan dil durumu” ve artsürem “süre içinde dil olgularının evrimi” (Vardar 1998, 27,99)

¹ Bu açıklamalar, karşılaştırmalı edebiyat biliminde farklı ekollerin var olduğunu göstermektedir. Ekoller bahsi altında bu farklılaşmalara değinilecektir.

tanımlamalarıyla şekillenen inceleme yöntemleri edebiyat bilimi çalışmalarında da uygulanır olmuştur. Çalışmada, artsüremli (tarihsel) karşılaştırmalı edebiyat bilimi inceleme yöntemi izlenilecektir.

2.Eserlerin Müelliflerinin Tanıtılması

Tahlili yapılacak olan metinlerin müellifleri, tarihsel sırasıyla; Hoca Ahmet Yesevî, Yûnus Emre, Kul Ahmed, Niyâzî-i Mısrî, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri ve Şâkir Âgâhi Efendi'dir.

Hoca Ahmet Yesevî, Seyyid İbrahim adında bir kişinin oğludur. Sayramlı Şeyh Yûsuf Hemedânî halîfelerindendir. Türkistan'da Yesi şehrine giderek yerleşmesi dolayısıyla Ahmet Yesevî diye şöhret buldu. 562 / 1166 tarihinde vefat ettiler. (Numan 2001, 5).² Hoca Ahmet Yesevî, dîvân sahibidir ve şiiirlerine hikmet adı verilmektedir. Aynı zamanda şairler, bu isimden hareketle, bir gelenek hâlinde hikmet tarzı şiiir söyleme yoluna gitmişlerdir. Esâsen Hoca Ahmet Yesevî, Anadolu'daki tarikatlaşmaya öncülük etmiş ve mutasavvıf şâirlere ilham kaynağı olmuştur. "Nakşibendiye ve Bektâşîye tarikatlarının Hoca Ahmet Yesevî'nin tarikatından neşvünemâ ve vücut buldukları da herkesçe kabul edilen bir husustur." (Altıntaş 132).

Yûnus Emre, Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde naklettiği bilgilere göre, Boluludur ve Tapduk Emre adında bir Kadirî şeyhine intisap etmiştir. İhlâslı oluşu dîvânına da yansımış, hem tasavvufî ve hem de sanatkârâne bir dîvân oluşturmuştur. Ölüm tarihinin kaynaklarda hicrî 843 (M.1440) olarak yer almasına karşılık, onun: *Tarih dahi yedi yüz yedi idi / Yûnus cânı bu yolda kodı idi* şeklinde dîvânında yer alan dizelerinden hareketle ölümünün hicrî 843 (M. 1140)'ten önce olması gerektiği (Tahir 2009, 192-193)³ belirtilmektedir. Yûnus Emre, bir Türk İslam mutasavvıfı aynı zamanda da şâiridir. "Daha XII. asırda Türkistan'da Ahmet Yesevî ile başlayan ve adına 'hikmet' denilen tasavvufî geleneğimiz, Yûnus'ta 'ilâhi' adıyla daha âşkânâne bir eda üstün bir şekil ve muhteva ile tecelli etmiştir." (Tatçı 2011, 66).Yûnus'u Yesevî'ye bağlayan kişi, aynı yolun takipçisi olan Hacı Bektâş-ı Velî'den başkası değildir.

Kul Ahmet, hakkında kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanılmayan şairlerimizdendir. Hayati Bice'nin Hoca Ahmet Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet adıyla hazırlamış olduğu 2005 yılı basımlı çalışmasının 74. Hikmet'i üçüncü dördlüğün üçüncü mısraında geçen *Nesîmî dek cân aççığın çekmek kerek* ibaresinden ötürü, olası en erken ihtimalle şairin, Nesîmî ile aynı devirde yaşadığı söylenilebilir.

Kaynakların verdiği bilgiye göre; Niyâzî-i Mısrî'nin asıl adı Mehmet'tir. Malatya Aspozi'de doğmuş, Mardin ve Mısır'da eğitim almıştır. (Tahir 2009, 172).⁴ Babasının Nakşibendî olduğu, Niyâzî-i Mısrî'nin ilk olarak Halvetî şeyhlerinden Hüseyin Efendi'ye intisap ettiği, Kâhire'de bir Kadirî şeyhine bağlandığı, gördüğü bir rüyâ üzerine İstanbul'a döndüğü, Bursa'da bulunduğu ve oradan Uşak'a geçerek Ümmî Sinan'la tanışıp ona bağlandığı ve Şeyhi Uşaklı Mehmed Efendi'nin ölümü üzerine Halvetiye'nin Mısıryye kolunu kurarak irşada devam ettiği, Türkçe ve Arapça 10 ciltten fazla eser ortaya koyduğu bilinmektedir. (Güzel 2006, 473-475). "Eyleye Mısrî Efendi kasr-ı 'adnı câygâh mısralarının delâlet ettiği (1105 / 1694) senesinde vefat eylediler." (Tahir 2009, 173). Niyâzî-i Mısrî dîvân sahibidir. "Niyâzî dîvânındaki şiiirlerin büyük çoğunluğu gazellerden oluştuğu gibi bu gazellerin büyük çoğunluğu da işlediği konu bakımından ilâhi sayılır. (Erdoğan 2008, 82). Yesevî ile başlayan bu silsilenin Yûnus'tan sonraki en güçlü takipçisi şiiirlerin çoğu Yûnus'a nazîre edâsı taşıyan Niyâzî-i Mısrî'dir. Mısrî'ye ait şu dizeler

² Bu kayıt, eserdeki veriler Türkiye Türkçesine aktarılarak düşülmüştür.

³ Bu kayıt, eserdeki veriler Türkiye Türkçesine aktarılarak düşülmüştür.

⁴ Bu kayıt, eserdeki veriler Türkiye Türkçesine aktarılarak düşülmüştür.

dikkate şâyândır: *Niyâzî'nin ağzından Yûnus durur söyleyen / Herkese çün cân gerek Yûnus durur cân bana* (Nur 1976, 36).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, aynı silsilenin 18. yüzyıldaki önemli bir takipçisidir. Doğumunu kendisi şöyle tarif etmektedir: *Hicretin târihi bin yüz on beş oldu bahâr / Kal'a-i ahsende İbrahim Hakkı toğdı zâr* (Karabey ve Külekçi 1997, 14). Kaynaklar onun Erzurumlu Osman Efendi adında bir şeyhin oğlu olduğu, ilim tahsilinden sonra Siirt Tillo'da Kadirî ve Nakşibendî şeyhi İsmail Fakirullah'a bağlandığı Marifetnâme'si ve Dîvân'ının yanında çokça eser vermiş bir kişi olarak, 1186 (1772) da vefat ettiği konusunda bilgi verirler. (Tahir 2009, 33-34)⁵.

Şâkir Âgâhi Efendi ise bu silsilenin son halkası olarak değerlendirilebilir. Hakkındaki bilgiler onun 1254 (1838-1839)'te doğduğu, Rizeli Hacı Memiş Efendi'nin oğlu olduğu, muhtelif eğitimlerden geçtiği, basılmış ve yazma hâlinde eserlerinin bulunduğu ve 1320 (1902-1903)'de öldüğü yönündedir. (İnal 1999, 69).⁶ Âgâhi Efendi'nin Nakşibendî olduğu divançesinden anlaşılabilir: *Sâlikân-ı nakşibendiz Hâlidî kolundanız / Çünki sen fettâhsın Feyz-i sa'âdet ver bize* (Âgâhi 1866, vn.2-3).

Eserlerin müellifleri hakkında verilen bu bilgiler, hemen tamamının tasavvuf yolunda birbirlerinin takipçisi olduklarını ve ehl-i tarikat dairesinde yer aldıklarını göstermiştir. Aynı zamanda, bu şâirlerden dîvân sâhibi olanların eserlerinin 'Dîvân-ı İlâhiyât' olarak adlandırıldığı da bir başka önemli noktadır. Şâirlerin biyografilerinden açıkça anlaşılıyor ki bu şâirler bir geleneğin tarihsel süreçteki temsilcileridir.

3.Seher Gece ve Uyku İmajları Hakkında Birtakım Tespitler

Sözcükler, çoğu defa çok katmanlı bir yapı ve anlam taşır. Bu durumdaki sözcükler birer imaj oluşturur. Bu bağlamda imaj: “yoğunlaştırılmış bir içeriği olan ve yorumlamaya, açıklamaya elverişli, çok katlı bir anlatım” (Aytaç 2003b, 346) şeklinde tanımlanabilir. Seher, gece ve uyku kavramları birer imaj oluşturur. Bu kavramların imaj olarak adlandırılmasının nedeni, metinlerde imajlaştırılmış olmasıdır. Klâsik şiirimizde, yazıda örneklenen metinlerin şâirleri dışında Necâtî, Nâ'îlî, Hayâlî ve daha birçok şâir özellikle de seher kavramına farklı anlamlar yükleyerek onu imajlaştırmışlardır. Klâsik şiirdeki zaman algısı kutsal ve tılsımlı vakit dilimleri şeklinde değerlendirilerek, kutsal geceler adına yazılan şiirler, ki en önemli temsili miracnâmelerdir, gece kavramını klâsik şiir bağlamında imajlaştırmıştır. Uykunun klâsik şiirde imajlaşması ise seher, gece ve özellikle sabah namazının kerâmeti bağlamlarında engelleyicilik vasfı dolayısıyla işlenmesi ile ortaya çıkmıştır.⁷ Ayrıca bu kavramlar, sâdece edebiyatta değil mitoloji, anânevî kültür, tasavvuf ve inançsal çerçevede dahi birer imaj oluşturur. Bu açıdan, bu bölüm, anılan imajlar hakkındaki tespitleri işleyecektir.

Bu kavramlar, büyük Türk sözlüğü Dîvân-ı Lugâti't-Türk'te sırasıyla kün, kiçe ve udhu (Kaşgarlı Mahmud 2006, 397,290,683) şekillerindedir. Türkçenin farklı lehçelerinde bu kelimelerden seher; ağırlıklı olarak seher veya tan şeklindedir. Gece, tün veya gece kelimelerinin ses değişmesine uğramış varyantları olarak işlenmiştir. Uyku da lehçelerde birtakım sessel değişmeler ile çeşitli kullanımlara sahiptir. Seher ve özellikle sabahın karşılığı olarak “irte” kelimesi de lehçelerde kullanılmaktadır. (Komisyon 1991, 756-757, 258-259, 922-923). Seherin sözlük anlamı, “tan yeri ağarmadan biraz önceki vakit” (Devellioğlu 2005, 930), “sabah açılmağa başladığı vakit” (Ş. Sami 2007, 711) şeklindedir. Arapça bir kelime olan seherin çokluk hâli eshâr'dır. Gece kelimesi Kâmûs-i Türkî'de “vakitsiz demek olan geç”ten türetilmekte ve “günün karanlık kısmı” (Ş. Sami 2007, 1222) olarak yorumlanmaktadır. Uyku sözcüğü ise aynı sözlükte

⁵ Bu kayıt, eserdeki veriler Türkiye Türkçesine aktararak düşülmüştür.

⁶ Bu kayıt, eserdeki veriler sadeleştirilerek düşülmüştür.

⁷ Çalışmanın kapsamı dolayısıyla burada farklı şiir örneklemeleri verilmedi.

“insan ve ekseriyâ hayvânâta her gün ve ‘ale’l husûs geceleri ârız olması tabî’ olan uyuşukluk hâli” (Ş. Sami 2007, 228) olarak tanımlanmaktadır.

Mitoloji dairesinde, gece ve uyku kavramları birlikte değerlendirilmiş ve gündüz ya da özel anlamıyla seher yerine genelleştirilerek güneş kavramı kullanılmıştır. “Gece (Nkys): Yunan mitolojisine göre khaos (uzay boşluğu)’nun kızı ve Yer altı Ülkesi’nin en karanlık yeri olan Gece, soyut kavramlar olan uyku, düş ve ölümün annesidir.” (Korkmaz 2011, 123). “Güneş / Helios: Gaia ile Uranos’un çocukları Hyperion ve Theia birleşirler, üç göksel varlık meydana getirirler. Helios (Güneş), Selene (Ay) ve Eos (Şafak)” (Erhat 2011, 133). Bu noktada seherle eşleştirilebilecek kavram ancak ki Eos (Şafak) olabilir. Mitoloji bütüncül bir yaklaşımla incelendiğinde esasen aydınlık ve karanlık algısından ötürü gündüzün hayırlı ve bereketli gecenin ise uğursuz ve kötülükler ile kuşatılmış olduğu kanısına varılır. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinin 2. Cildinde ‘Uyku’nun destansı anlatılarda kahramanın büyüyüp geliştiği dönem olarak işlendiğini söylemekte, kahramanın ancak aktif hayata uykudan sonra geçebildiğini eklemektedir. (Ögel 2002, 586). Mehmet Fuat Köprülü’nün edebiyatımızın yarısından fazlası olarak gördüğü Dedem Korkut Hikâyeleri’nde de uyku makbûl görülmeyen bir hâldir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boyı’nda Kazan’ın uykusu ve Oğuz’daki uyku algısı için şu ibâreler yer alır: “Kazan’ı küçücük ölüm tutdı, uyudu. Meger Hanum Oguz Bigleri yidi gün uyur idi. Anun çün küçücük ölüm dirler –idi.” (Ergin 2004, 234).

Anânevî anlayışta, sevgilinin âşışın rüyasına geleceği gece hariç, gece imajı hoş karşılanmayan bir durumdur. Seher ise, iç açıcılıktır. Seher konulu şiirler hayra, aydınlık ve berekete; gece konulu şiirler ise dert, sıkıntı ve eleme yöneliktir. (Albayrak 2010, 199, 480).

Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü’nün “Seher” maddesinde “Bu konuda çeşitli hadîsler de vardır. ‘Allah gecenin son üçte birlik vaktinde yeryüzü semâsına iner.’ Seher vakti, imsaktan yani sabah namazı vaktinin girişinden iki buçuk saat önce başlar. Seher vakti duaların kabul olduğu özel zaman dilimlerinden biridir. Bu sebeple sûfiler, seher vaktinde dua ve niyâza ağırlık verirler. Seher vaktini uyanık olarak ihyâ edenlere ‘seherî’ denir.” (Cebecioğlu 2004, 550-551) şeklindeki kayıtlara değinir. Aynı eser, gece için “Şeb” maddesi altında “gayb âlemi, ceberut âlemi, yokluk ve karanlıktan ibâret bulunması sebebiyle a’yân-ı sâbite, nurlar, insanlık gibi tasavvufî anlamları vardır.” (Cebecioğlu, 2004, 596) demektedir. Tasavvufta uyku hoş karşılanmaz. Tasavvufta uyku algısı, “uykuyu azaltmak Mevlâ’ya yönelmekte mühimdir. Zîrâ âvâmın uykusu gaflet ve yokluktur. Gafletse gönle çöken zifîrî karanlıktır. İrfan yolunun isteklisi olana gece uyumak doğru değildir. Zîrâ onun tutkusu, uykusu olmayan ebedî ve ezeli kâim olan Allah te’âlâyadır.” (Yılmaz ve Kılıç 1999, 624) şeklinde vücut bulur.

Kur’an-ı Kerim’de gece, gündüz ve uyku kavramlarını işleyen altmışın üzerinde âyet vardır. (Altuntaş ve Şahin 2006, 21,35). Anılan bu kavramların, Kur’an-ı Kerim’de ne şekilde geçtiğini âyetlerin bir kısmını buraya alarak görelim:

17 / 12:⁸ “Biz geceyi ve gündüzü (kudretimizi gösteren) iki âlâmet yaptık. Rabbinizden lütuf isteyesiniz ve hesâbınızı bilirsiniz diye gece âlâmetini giderip gündüz âlâmetini aydınlatıcı kıldık. İşte biz her şeyi açıkça anlattık.”

25 / 62: “O, öğüt almayı isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca götürendir.”

39 / 9: “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbûldür), yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak ita’at ve kulluk eden mi? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”

⁸ Taksim sol tarafı, sûre numarasını; sağ tarafı ise, âyetin sûre içerisindeki numarasını göstermektedir.

39 / 42: “Allah, (ölen) insanların rûhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerininkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin rûhlarını tutar. Diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.”

73 / 1-4: “Ey örtünüp bürünen (Peygamber)! Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibâdetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle. Kur’anı ağır ağır, tane tane oku.”

73 / 6-7: “Şüphesiz gece ibâdetinin etkisi daha fazla, (bu ibâdetteki) sözler (Kur’an ve duâ okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır. Çünkü gündüzün sana uzun bir meşgûliyet vardır.”

76 / 26: “Gecenin bir kısmında ona secde et, O’nu uzun uzadıya tespih et.”

89 / 1: “Tan yerinin ağarmasına and olsun.”

92 / 1-2: “(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye and olsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye and olsun.”

93 / 1-2: “Kuşluk vaktine and olsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun (Altuntaş ve Şahin 2006, 282,384,458,462,573²,579,592,595²).⁹

Metinlerin karşılaştırmalı tahliline geçmeden önce, özellikle şiir temelli olan klâsik edebiyatımız bağlamında seher, gece ve uykunun genel kabuller çerçevesinde nasıl algılandığına değinelim:

Klâsik şiirimizde seher algılanış itibarıyla; “din, tasavvuf ve ahlak, cemiyet, kişilikler, tabiat, zaman, dört unsur, hayvanlar ve bitkiler (Güfta 2010, 94) bağlamlarında işlenile gelmiştir. Gece âşık için bir eza dönemi, uyku ise gaflet ve habersizlik durumunu anlatır. (Pala 2009, 178, 422).

4.Karşılaştırmalı Metin Tahlili

A.Metinler¹⁰

H1

Rahman igem rahmetingni cârî¹¹ kılğıl seherde
İsyan lâyığa battım yarî bergil seherde

Estagfîr u istiğfarnı kılğıl yırak şeytândın
Şeytân seni azğurur penâh¹² bergil seherde

Ümid birle kelipmen dergâhınga İlâh’ım
Bedkerdeyem¹³ bedkirdâr¹⁴ kolum alğıl seherde

Tevbe kıldım tilimde dilim korkmas Hüdâ’dın
Hem rahmet ü hem dîdâr atâ¹⁵ kılğıl seherde

⁹ Sûre ve âyet numarasına göre verilen bu kayıtların, anılan yazarlarca hazırlanan Kur’an-ı Kerim Meâlinde hangi sayfalarda yer aldığı sırasıyla verilmiş ve üslû ifade şeklinde yer alan numaralar iki ayetin aynı sayfada yer aldığını göstermektedir.

¹⁰ Tahlili yapılacak olan metinler, sayıca çok ve hacimce geniş olduğundan Hoca Ahmed Yesevî’ye ait iki şiir H1 ve H2; Yûnus’a ait 3 şiir Y1,Y2,Y3; Kul Ahmed’e ait bir şiir K; Niyâzî-i Mısırî’ye ait bir şiir N; E. İ. Hakkı’ya ait beş şiir E1,E2,E3,E4,E5 ve Şâkir Âgâhi Efendi’ye ait bir şiir Ş olarak adlandırılacak ve karşılaştırma esnasında şiire atf yapılması gerekirse bu ibâreler kullanılacaktır.

¹¹ Akıtmak, yaymak.

¹² Sığınak.

¹³ Savrulmaktayım.

¹⁴ Tutunacak şey.

¹⁵ Vermek.

Yolsuz yoğla yol yürüdüm gafletde ömrüm ötti
Ya Kâdir-i Züll-Celâl yoğla salğıl seherde

Senseng benim penâhım gazap kılma İlâh'ım
Ya dâna-yı küll-i hâl hâlîm sorgıl seherde

Baştın ayak günâhım ikki cehânğa sığmas
Bendeng âsî günahkâr pinhân¹⁶ kılğıl seherde

Tağdın ağır günâhım özr aytarge tilim yok
Günâhımı bağışlap yeksân kılğıl seherde

Günahımğa ikrarmen hazırsen ü nâzırsen
Kolum alğıl ya Cabbâr yolğa salğıl seherde

Garipmen ü bikesmen¹⁷ biçâremen hem fakîr
Sendin özge kimim bar rahm eylegil seherde

Men âsîmen pür-günâh hamd u senâ aytmasmen
Tavuk canvarını körgil senâ aytur seherde

Kul hâce Ahmet Hakk'dın kork kim korkmas imânı yok
Aldıngdadur ol tamuğ hazır bolğıl seherde (Bice 2005, 44).

H2

Ne huş tatlık Hakk yâdı¹⁸
Seher Vakti bolğanda
Baldın süçük Hû atı
Seher vakti bolğanda

Seher vakti turğanlar
Cânını Fedâ kılğanlar
Işk otıda küygenler
Seher vakti bolğanda

Seher vakti huş sa'at
Turğanda bolgay rahat
Açılır devlet sa'âdet
Seher vakti bolğanda

Her kün küyer bu cânım
Kulluksız yok dermânım
Sen keçürgil künâhım
Seher vakti bolğanda

K

Ömrüm zâyî gaflet birle yeldek ötti
Hasretingde közdin yaşım kande ketti
Bildim dostlar bu aklım emdi yetti
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür

Seherlerde Kur'an okup senâ kılsam
Hazretingge kol kôtarıp du'â kılsam
Zârî kılıp bu cânımnı fedâ kılsam
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür

Hırs u hevâ nefis yolını koysam kerek
Mansûr yanglîğ dâr başığa minmek kerek
Nesîmîdek cân aççığın çekmek kerek
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür

“Fezkûrûnî ezkürüküm”¹⁹ âyetidin
İmân boldı Hakk Te'âlâ ta'atıdın
Keçmek kerek şu nefsin rahatıdın
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür

Zâhidlerge zühd ü amel takvâ kerek
Riyâzetlik²⁰ aşıklarga fetvâ kerek

¹⁶ Gizli.

¹⁷ Kimsesiz

¹⁸ Alınan bu metnin nazım şekli koşma olmak dolayısıyla, metin ikilik esasından dördlük esasına çevrilerek verildi.

¹⁹ Bakara 152. Ayet / Anın beni ki anayım sizi.

Turkish Studies

İmân şem'in yandursang
Ruh kuşını küydürsang
Hudâ'yinga sığınsang
Seher vakti bolğanda

Kul hâce Ahmed sa'ati
Bir zerre yok ta'ati
Zikri cânı rahatı
Seher vakti bolğanda
(Bice 2005, 119)

Y1

İşit sözümi iy gâfil
Tanla seher vaktinde tur
Eyle buyurmuş ol kâmil
Tanla seher vaktinde tur

İşit ne dir horusunuz
Tanla virülür rûzunuz
Dost dergâhına dutgıl yüz
Tanla seher vaktinde tur

İşit sözümi ya sagır
Tâ terazün gele ağır
Yalvar Çalab'una çağır
Tanla seher vaktinde tur

Yatanların yatlı hâli
Hiç nesneye irmez eli
Seher eser rahmet yili
Tanla seher vaktinde tur

Kuşlarla turgıl bile
Kıl namâzı imâm ile
Yalvar günâhun gel dile
Tanla seher vaktinde tur

Okuna Kur'an u Yâsîn
Kulak urup dinleyesin
Tağca günâhun yuyasın
Tanla seher vaktinde tur

Okuna hadîs ü kelâm
Diyeler 'Aleyhi's-selâm'
Âşıkısan bellü bilem
Tanla seher vaktinde tur

Helâl ola sana uçmak
Uçmak'da hüriler kuçmak
Kevser şarâbını içmek
Tanla seher vaktinde tur

Ul tarikat er bolganga da'vâ kerek
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür

Arıtur dil zengârını "Hû-Hû" yâdı
Âşıkların kiçe kündüz "Hû" murâdı
"Hû-Hû" teyü cân bergeysen Kul Ahmed'i
Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür
(Bice 2005, 94-95)

Y2

Sana direm iy velî
Tur irtе namâzına
Eger degülseñ öli
Tur irtе namâzına

Ezan okur müezzin
Çagırur Allah adın
Yıkma dînün bünyâdın
Tur irtе namâzına

Agar pervâze kuşlar
Tesbih okur ağaçlar
Himmet alan kardaşlar
Tur irtе namâzına

Namâzı kıl zikreyle
Elün götür şükreyle
Öleceğün fikreyle
Tur irtе namâzına

Namâz kıl yırak olsun
Ahrette gerek olsun
Sinünde çırak olsun
Tur irtе namâzına

Namâz kıl imânıla
Yatmagıl gümânıla
Gidesin emânıla
Tur irtе namâzına

Çıka gide cân dahı
Şöyle kala ten dahı
Derviş Yûnus sen dahı
Tur irtе namâzına

²⁰ Yeme, içme ve uyumayı azlık, ibâdetde çokluk esâsına dayanan tarikat anlayışı.

Miskin Yûnus aç gözünü
Uyan gafletden özünü
Ta bilesin kendözünü
Tanla seher vaktinde tur

Y3²¹

Allah diyelüm dâim
Allah görelüm neyler
Yolda turalum kâim²²
Allah görelüm neyler

Çıkarmayalum dilden
Ayrılmayalum yârdan
İrilmayalum yoldan
Allah görelüm neyler

Sen sanmadugun yirde
Nâgâh açıla perde
Dermân irişe derde
Allah görelüm neyler

Adı sanı dillerde
Sevgüsi gönüllerde
Şol korkulu yollarda
Allah görelüm neyler

Her dem talalum bahre
Aldanmayalum dehre
Sabreyleyelüm kahra
Allah görelüm neyler

Mecnûn gibi âvâre
Âşık oluban yâre
Di Yûnus sen biçâre
Allah görelüm neyler

N'itdi bu Yûnus n'itdi
Bir togrı yola gitdi
Pirler etegin tutdı
Allah görelüm neyler
(Tatçı 2011, 131,141,289)²³

N

Uyan gafletden ey nâim
Hakk'a yalvar seherlerde
Döküp acı yaşın dâim
Hakk'a yalvar seherlerde

Allah diyü kıl zârı
Oldur kamunun varı
Andan umalum yârı
Allah görelüm neyler

Açlık sonı toklıkdur
Toklık sonı yoklıkdur
Bu yollar korkulıkdur
Allah görelüm neyler

Gündüz olalum sâim
Gice olalum kâim
Allah diyelüm dâim
Allah görelüm neyler

Adı sanı uşatdum
Küfrümü suya atdum
Miskinliğe el katdum
Allah görelüm neyler

Ar-nâmûsı bırakdum
Külümü suya atdum
Dervişliğe el katdum
Allah görelüm neyler

Yûnus sen anı sanma
Bu 'ışk sana sendendür
Cân kamuya andandur
Allah görelüm neyler

E1

Hak şerleri hayreyler
Zannetme ki gayreyler
Ârif anı seyreyler
Mevlâ görelüm neyler/ Neylerse güzel eyler

²¹ Dörtlükler, metindeki sırasına göre soldaki dörtlük birinci, sağdaki dörtlük ikinci olmak koşuluyla devam etmektedir.

²² Vaktini ibadetle geçirmek.

²³ Yunus'un bu üç şiiri M. Tatçının bu eserinden alınmıştır.

Turkish Studies

Kapusında turup her bâr Yüzün dergâhuna tut var Yürekden kıl demâmdem zar Hakk'a yalvar seherlerde	Sen Hakk'a tevekkül kıl Tevfiz it ve rahat bul Sabreyle ve râzı ol Mevlâ görelüm neyler Neylerse güzel eyler
Seherlerde açılır gül Anunçün zâr ider bülbül Uyanup derd ile ey dil Hakk'a yalvar seherlerde	Kalbin ana berkeyle Tedbirini terkeyle Takdirini derkeyle Mevlâ görelüm neyler Neylerse güzel eyler
Gel ey miskin ü biçâre İgende gezme âvâre Dilersen derdüne çâre Hakk'a yalvar seherlerde	Hakkın olıcak işler Boşdur gam u teşvişler Ol hikmetini işler Mevlâ görelüm neyler Neylerse güzel eyler
Seherde kalkuban her gâh Yüzün yire sürüp kıl âh İre lutfi sana nâgâh Hakk'a yalvar seherlerde	Nâçâr kalacak yerde Nâgâh açıla perde Dermân ider ol derde Mevlâ görelüm neyler Neylerse güzel eyler
Açılır bab-ı sübhânı Çekilür hân-ı sultânı Dökilür feyz-i Rabbânî Hakk'a yalvar seherlerde	Vallâh güzel itmiş Billâh güzel itmiş Tallâh güzel itmiş Allah görelüm netmiş Netmişse güzel itmiş (Yılmaz ve Kılıç 1999, 791-794) ²⁵
Seherde uykudan uyan Niyâzî turma derdden yan Ola kim irişe dermân Hakk'a yalvar seherlerde (Erdoğan 2008, 350). ²⁴	
E2	E3 – E4 ²⁶
Ey dîde nedir uyku gel uyan gecelerde Kevkeblerin ²⁷ et seyrini seyrân gecelerde	Aziz başın için gece yar için uyuma Uğurla leyli felekden şikâr ²⁹ için uyuma
Bak heyet-i âlemde bu hikmetleri seyret Bul sâni'ini ²⁸ ol ana hayrân gecelerde	Çün uyudun nicebin gece nefshazza için Biriki şeb neolur o yâr-ı gâr için uyuma
Çün gündüz olursun nice ağyâr ile gâfil Koy gafleti dildârdan usan gecelerde	Hüdâ dedi ki benimâşıkım gece uyumaz Hayâ edersen eger şeb o âr için uyuma
Gafletde uyumak ne revâ a'bd-ı hakîre Şefkatle nidâ eyleye Rahman gecelerde	Hezâr kere dedim Hakki Hakkagel geceler Yoğ oldığım bilesin ta o var için uyuma
Cümle geceyi uyuma Kayyûm'ı seversen Ta Hayy olasın Hayy ile ey cân gecelerde	

²⁴ Alıntılanan bu metnin nazım şekli koşma olmak dolayısıyla ikilik esasından dörtlük esasına çevrilerek verildi.

²⁵ Bu metin, karşılaştırmalı tahlilimizde sadece Y3 ile aynı çizgide olduğu için tümüyle verilmedi.

²⁶ E3 ve E4'ün yalnızca diğer metinlerle bağlantılı olan bölümleri verilmiştir.

²⁷ Yıldız.

²⁸ Yaraticı.

²⁹ Kıymetli.

Âşıklaruyumaz gece sen hem uyuma kim Gönlün gözine görine cânân gecelerde	E4 Sakın ey yâr-ı mihmândar ³⁰ uyuma Gelir dil beytine dildâr uyuma
Dil beyt-i Hüdâ'dır anı pâkeyle sîvâdan Kasrına nüzûl eyler o sultân gecelerde	Ko hâb-ı gafleti şeb kalbe seyret Nice zâhir olur esrâr uyuma
Az yi az uyu hayrete var fâni ol andan Bul cân-ı bekâ ol ana mihmân gecelerde	Çü şeb ikbâl-i ferâh buldu 'uşşâk Gözet sen sende bul didâr uyuma
Allah için ol halka mukârin gece gündüz Ey Hakki nihân 'aşk odına yan gecelerde	Gam-ı aşkolsa mihmânkoyma tenhâ Ona ver Hakkî her ne var uyuma (Karabey ve Külekçi 1997, 453-455). ³¹

E5

Ehl-i 'aşkın dîdesi bîdâr ³² olur vakt-i seher Cân-ı ehl-i dil dolu esrâr olur vakt-i seher	
Mürde ³³ dil hâb içre gâfil devlet-i bîdârdan Ârif-i âgâha devlet-i yâr olur vakt-i seher	
Hak nidâ eyler ki "hel min sâilin" ³⁴ her nim-i şeb ³⁵ Kim ne isterse o berhordâr olur vakt-i seher	
Bâb-ı ihsân-ı Hüdâ fetholmak istersen sana Dil kapusun beklemek hoş kâr olur vakt-i seher (Yılmaz ve Kılıç 1999, 626). ³⁶	

Ş

Yed-i kudret saçar âlemlere rahmet seherlerde Çağırır ehlini açar kapı cennet seherlerde	
Nice bin hâb-ı gaflette yatarsın sen behey gâfil Uyan kendine gel isterisen devlet seherlerde	
Egerçü merhâmet insâf sende olsa durmazdın Hurûs gibi olurdun târik-i rahat seherlerde	
Hayât-ı bâkî bul iste necâtı kıl münâcâtı Bilirsin kim güşâd olur der-i hâcet seherlerde	
Sana bu ar yetmez mi ki dostun uyumaz sense Uyursun subha dek yok sende hiç gayret seherlerde	

³⁰ Misafir ağırlayan.

³¹ E2, E3, E4 aynı çalışmadan alıntılanmıştır.

³² Uyanık.

³³ Ölü.

³⁴ İsteyen yok mu?

³⁵ Gece yarısı

³⁶ Metnin yalnızca diğer metinlerle bağlantılı olduğu bölümleri verilmiştir.

Huzûz-ı nefis için nice şeb uyku rahatın etdin
No'lur ol yâr için uyuma bir sa'at seherlerde³⁷ (Âgâhi 1283 / 1866, vn. 1-2).

B. Metinlerin Form (Biçim) Açısından Tahlili

Metinlerin biçimsel çözümlemesinde; form, vezin, tekrarlar, kelime ve tamlamalar, kuruluşlar ve edebî sanatlar işlenecek ve şiirlerin bu hususlar açısından ortak olan noktaları kolay anlaşılabilirlik bağlamında bir dizi oluşturacak şekilde değerlendirilecektir.

H1, E2, E3, E4, E5 ve Ş gazel; H2, Y1, Y2, Y3 ve N koşma; K, murabba ve E1 ise muhammes formundadır.

Şiirler, vezin açısından değerlendirildiğinde; H1 (7+7=14)³⁸, H2 (7+7=14)³⁹, K (4+4+4=12)⁴⁰, Y2 (4+3=7)'li hece ölçüleri ile; Y1 (2 müstef'îlün), Y3 (mef'ûlü mefâ'îlün), N (2 mefâ'îlün), E1 (mef'ûlü mefâ'îlün), E2(mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün), E3 (mefâ'îlün fe'îlâtün mefâ'îlün fe'îlün), E4 (mefâ'îlün mefâ'îlün fe'îlün), E5(3 fâ'îlâtün 1 fâ'îlün), Ş (4 mefâ'îlün) şeklinde aruz ölçüleri ile yazılmıştır.

Şiirlerde işlenen tekrarlar; H1'de seherlerde, Rahmân, şeytân, penâh, günâh ve Hakk'ı çağrıştıran kelimeler; H2'de seher vakti bolğanda, ta'at ve Hakk'ı çağrıştıran kelimeler, K'de seherlerde kobub ta'at kılsam kerek, Hû, ta'at ve Hakk'ı çağrıştıran kelimeler; Y1'de tanla seher vaktinde tur, işit sözümi, gâfil kelimeleri; Y2'de tur irte namâzına ve namâz kelimeleri; Y3'de Allah görelüm neyler ibâresi; E1'de Mevlâ görelüm neyler/neylere güzel eyler dizeleri ve tefviz; N'de Hakk'a yalvar seherlerde, gaflet ve zâr kelimeleri; E2-E3 ve E4 için müşterek olarak uyku, gece, gaflet, Hayy, hayret, gündüz, aşk kelimeleri; E5 için vakt-i seher, uyku, gaflet, ehil ve Hakk kelimeleri; Ş için ise seher, uyku, gaflet, kapı ve sa'adet kavramları şekillerinde işlenmiştir.

Şiirler kelime ve terkipler bağlamında incelenecek olursa; H1 için Türkçe isim ve fiil soylu sözcüklerin yanında Arapça ve Farsça kelimelerin de yer aldığı fakat bunların dahi Türkçe gramer kurallarınca işlendiği ortadadır. Tamlamalar açısından ise "u"lu tamlamalar yoğunlukla kullanılmıştır. Yaratıcı'yı, niteleyen ifadelerde Farsça terkipler de yer alır. *Ömrim ötti, ikrârmen, Yâ kâdir-i zü'l-celâl* ibareleri örnek verilebilir. H2 için daha çok isim ve fiil soylu Türkçe kelimeleri barındırdığı ve terkip açısından da Türkçe isim ve sıfat tamlamalarının yoğun olduğu söylenebilir. K, A. Yesevî'den başka bir şâirin hikmet tarzı söylediği bir şiidir. Fakat diğer hikmetlerden farklı olarak Arapça kelime sayısının metinde fazla olduğu âşikârdır. Tamlama açısından bir benzerlik, ağırlıklı kullanım "u"lu tamlama yönündedir. Y1-Y2-Y3 kelime ve tamlamalar açısından birkaç tasavvufî ibâre dışında Arapça ve Farsça kökenli kelimenin dahi işlenmediği bir yapı arz eder. N isim soylu sözcüklerin ağırlıklı işlendiği ve bünyesinde bir iki Farsça tamlama dışında terkip barındırmayan bir bütünlüktedir. E1-E2-E3-E4 ve E5 diğer metinlere nazaran Osmanlı Türkçesi'nin kural ve işlenişinden daha yoğun yararlanmıştı. Yine kelimelerde isim ve fiil soylu olmak bağlamında bir denge söz konusudur. Ş daha karmaşık bir düzlemde; içinde *behey* gibi avam söylemlerini de taşımakta, daha çok isim soylu sözcüklerle kurulu fakat dizeleri yüklemleştiren fiil ya da fiil soylu sözcüklerin de işlendiği aynı zamanda Türkçe isim ve sıfat tamlamaları ve ilaveten Arapça ve Farsça kelimelerin oluşturduğu Farsça terkipleri de işleyen bir konumdadır.

Metinlerin kuruluş yapıları oldukça eşdeğerdir. Yalnızca H2 bildirme hali eki ile tam cümle yapısına dönüştürülebilmektedir:

³⁷ Gazelin hacmi (19 beyit) dolayısıyla yalnız diğer metinlerle ilişkili bölümleri alındı.

³⁸ Şiirin 1. ve 23. dizesi genel ölçü ile uyumsuzdur.

³⁹ 6. dize genel ölçü ile uyumsuzdur.

⁴⁰ 3. dize genel ölçü ile uyumsuzdur.

Ne huş tatlık Hakk yâdı
Seher Vakti bolğanda
Baldın süçük Hû atı
Seher vakti bolğanda

diğer on iki şiir devrik ya da kurallı isim soylu ya da fiil soylu bir sözcükle muhakkak cümleleştirilmiştir.

Edebî sanatlar bağlamında bu şiirler değerlendirilirken söylenilmesi gereken en makûl şey, bu şiirlerin çoğunun bir vecd anının mirası olduğu ve dahası farkındalık dairesinde yazılanların dahi tamamının öğreticilik felsefesi ile kaleme alınmak dolayısıyla sanat kaygısı taşımadıklarıdır. Bütüncül bir söylem ve yaklaşımla bu şiirlere bakıldığında en çok işlenen sanat unsurunun teşbih ve teşhis olduğu görülür. Bu sanatların da maksadı anlatma biçimi olarak belirlendiği ve inandırıcılığın temel sanatları olmaları bağlamında işlendiği herkesin ortak kabulüdür.

Daha yalın bir söylemle; bu on üç şiir, biçim açısından ağırlıklı olarak koşma ve gazel formlarında yazılmıştır. Vezin bağlamında ise şiirlerde hem hece hem aruz kullanılmıştır. Dahası bu ölçülerin de farklı kalıplarının kullanımı tercih edilmiştir. Bu bakımdan bu on üç şiir, özellikle vezin açısından müsterektir denemez. Şiirlerin konu ve tema bakımından bütünüyle aynı olması dolayısıyla tekrar eden unsurlar bağlamında da seher, gece, uyku ve ibâdet kavramlarının ve bunların çağrışımlarının hepsinde ortak eksenli, işin gerçeği ortak olarak işlendiği ve yinelendiği ortadadır. Kelime ve tamlama kadrosu bakımından da ortaklık üst seviyededir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olan şiirlerdeki Osmanlı Türkçesinin kullanım yoğunluğunu hariçte bırakırsak diğer şiirlerin genelinde sâde bir Türkçe hâkimdir demek doğru olur. Bütüncül bir yaklaşımla kelime ve terkip kadrosu değerlendirildiğinde; ağırlıklı olarak isim soylu sözcüklerin kullanıldığı ama yüklem vazifesi taşıyan fiil soylu sözcüklerinin de hemen her şiirin her beyti için kullanılır olduğu öte yandan tamlama açısından metinlerin tamamının “u”lu tamlamaları daha sık kullanmakla berâber Türkçe isim ve sıfat tamlamalarının yanında Yaratıcı'yı tabir eden Arapça+Farsça ya da Farsça+Farsça kelimelerin oluşturduğu Farsça terkipleri de işlediği görülmektedir. Tümevarım metodu ile şiirlere yaklaşıldığında tamamının kuruluşlarının devrik ya da kurallı muhakkak bir cümle teşkil ettikleri tespit edilir. Edebî sanatlar bağlamında ise, 13 şiirin hemen tümü, öğreticilik kaygısından ötürü yoğunlukla teşhis ve teşbih sanatlarıyla kurulmuş, klâsik belâgat sanatlarını ise işlememiştir. Bu bağlamda bu on üç şiirde bütüncül bir yaklaşımla; biçim açısından ölçü dışındaki diğer unsurlar bakımından yani form, tekrarlar, kelime ve tamlamalar, cümle kuruluşları ve edebî sanatlar noktalarında ortaklık hat safhadadır demek uygun olur.

C. Metinlerin Muhteva (İçerik) Açısından Tahlili

Şiirlerin içerik açısından çözümlemesi; seher, gece ve uyku imajları dâhilinde şiirlerin birbirleriyle etkileşimi ve şâirlerin birbirlerinden esinlenmesi üzerinden olacak bu bağlamda ahlâk din ve tasavvuf yüklü bu metinlerin taşıdıkları anlam ve anlamlamalar çerçevesinde konu ve temalar açısından değerlendirilmeleri yapılacaktır.

Y3 ve E1 numaralandırmasıyla sınıflandırdığımız Yûnus'un *Allah görelüm neyer* tekrarlı koşma nazım şekliyle yazdığı şiiri ile E.İ.Hakkı'nın *Mevlâ görelüm neyer / neylerse güzel eyer* şeklinde tekrar eden bentlerden oluşmuş muhammes formundaki tevfiiznamesinin metinlerarası etkileşim dolayısıyla yazılmış olmaları hariç tutulursa, diğer on bir metnin muhteva olarak aynı çizgide oldukları kesindir. Ayrıca anılan bu iki metinlerarası yapıttaki esin, etki ve imaj ortaklığı iki şiir okunduğunda rahatlıkla algılanabilmektedir.

Şiirlerin bütüncül ele alınışında içerik açısından; seher, gece, uyku, rahmet, ibâdet, yoldaşlık, âşıklık, riyâzât, Hakk ve sa'âdet kavramları ve kullanım yoğunlukları nispetinde seher,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/3, Summer, 2012

gece ve uyku imajları üzerine kurulu olduğu açıktır. Şiirlerin hemen tamamında verilen iletiler; seher ve gece vakitlerinin bereketli ve uğurlu zaman dilimleri olduğu, öte yandan bu vakitlerin uyku yerine ta'at ve ibâdetle geçirilmesi gerektiği; Hakk âşıkı olanın, az yemek, az içmek ve az uyumak dâhilinde çok ibâdet etmesi gerektiği şeklindedir. Esâsen "hikmet" ve adına gelenek denen silsilenin tarihsel çizgide devamı olan diğer metinler, Hakka ta'at göstermenin ve özellikle ona âşık bir edayla seher ve gece gibi tılsımlı vakitlerde ibadette bulunmanın rahmete ve rahmet kapılarının açılmasına, saadete ve dahası cennete açılan kapının anahtarına ulaşmada yoldaşlık edeceğini göstermede birer rehber vasfı taşımaktadır.

Bu metinlerin şâirlerin tümüne, mutasavvıf şâir denilebilir. Tasavvuf ve tarikat dairesinde yer alan bu şâirlerin tamamı, bu metinlerde tasavvuf remizlerine ve tasavvufî bahislere yer vermiştir. Bunlar H1'de rahmeti seherde cârî kılmak, ümid birle gel, kolum alğıl, yola salğıl, Hakk'dan kork, gaflet ve tövbe söylemleri ile; H2'de ibâdet, ta'at, zikir ve sa'âdet ile; K 'de seher, tarikat, âşık, nefis, gözyaşı ve Kur'an okumanın fazileti ile; Y1-Y2-Y3'de sırasıyla Y1 için, gaflet, dost dergâhına yüz dutmak, rahmet yeli, Kur'an okumak, miskinlik ve âşıklık; Y2 için zikir-cân ve ten algısı, Y3 için tefviz ile; N'de gaflet, gözyaşı dökmek, dergâha yüz tutmak, miskinlik, âh etmek, hâcet kapılarının açılması ve feyz bulma ile; E1'de tefviz E2-E3-E4 ve E5 için seyrân, hayrân, gönül gözü, beyt-i Hüdâ, sîvâ (çokluk), riyâzât, âşıklık, hayâ, esrâr, bîdâr (uyanık), Hakk'ın nidâsı ile ve Ş'de ibâdet, duâ, uyumamak, hâcet kapılarının açılması, lezzet, devlet (sa'âdet) ve en sonunda da insan-ı kâmil olmak şekillerinde işlenilmiştir.

Görülüyor ki bu şiirlerde işlenen remizler, imajlar müşterektir ve hatta aynıdır. Öte yandan şâirlerdeki tasavvuf ve tarikat ehli olma anlamındaki birliktelik konu ve temaları ortak kılmış ve bu bağlamda işlenen imajlar da eşdeğer olmuştur. Adına gelenek denen algı ve his ortaklığı yüzyılı yenmeyi başarmış ve eşdeğerliliği doruk noktasına taşımıştır.

D. Metinlerde Eşdeğer ve Ayrık Durumlar

Men âsîmen pür-günâh hamd u senâ aytmamen

Tavuk canvarnı körgil senâ aytur seherde **H1 (A)**

İşit ne dir horusunuz / Tanla virülür rûzunuz

Dost dergâhına dutgıl yüz / Tanla seher vaktinde tur **Y1(A)**

Egerçü merhâmet insâf sende olsa durmazdın

Hurus gibi olurdun târik-i rahat seherlerde **Ş (A)**

"Fezkûrûnî ezkürüküm"⁴¹ âyetidin Yatanların yatlu hâli

İmân boldı Hakk Te'âlâ taatıdın Hiç nesneye varmaz eli

Keçmek kerek uşbu nefsin rahatıdın Seher eser rahmet yeli

Seherlerde kobub ta'at kılğum gelür **KTanla seher vaktinde tur Y1**

(B)

(B)

⁴¹ Bakara 152. Ayet / Anın beni ki anayım sizi.

Çün uyudun nicebin gece nefis hazzı için
Biriki şeb neolur o yâr-ı gâr için uyuma **E3 (B)**

Huzûz-ı nefis için nice şeb uyku rahatın etdin
No'lur ol yâr için uyuma bir sa'at seherlerde **Ş (B)**

Seher vakti huş sa'at	Açılıur bab-ı sübhânı
Turğanda bolgay rahat	Çekilür hân-ı sultânı
Açılıur devlet sa'âdet	Dökilür feyz-i Rabbânî
Seher vakti bolğanda H2 (C)	Hakka yalvar seherlerde N(C)

Bâb-ı ihsân-ı Hüdâ fetholmak istersen sana
Dil kapusun beklemek hoş kar olur vakt-i seher **E5 (C)**

Hayât-ı bâkî bul iste necâtı kıl münâcâtı
Bilirsin kim güşâd olur der-i hâcet seherlerde **Ş (C)**

Ümid birle kelipmen dergâhına İlâh'ım
Bedkerdeyem⁴² bedkirdâr⁴³ kolum algıl seherde **H1 (D)**

İşit ne dir horusunuz	Kapusunda turup her bâr
Tanla virülür rûzunuz	Yüzün dergâhına tur var
Dost dergâhına dutgil yüz	Yürekden kıl demâdem zâr
Tanla seher vaktinde tur	Hakk'a yalvar seherlerde N (D)

Y1 (D)

Sen sanmadugun yirde	Nâçâr kalacak yerde
Nâgâh açıla perde	Nâgâh açıla perde
Dermân irişe derde	Dermân ider ol derde
Allah görelüm neyler Y3 (E)	Mevlâ görelüm neyler
	Neylerse güzel eyler E1 (E)

⁴² Savrulmaktayım.

⁴³ Tutunacak şey.

İşit sözümi iy gâfil	Uyan gafletten ey nâim
Tanla seher vaktinde tur	Hakk'a yalvar seherlerde
Eyle buyurmuş ol kâmil	Döküp acı yaşı dâim
Tanla seher vaktinde tur Y1 (F)	Hakka yalvar seherlerde N (F)

Ey dîde nedir uyku gel uyan gecelerde
Kevkeblerin⁴⁴ et seyrini seyrân gecelerde **E2 (F)**

Ko hâb-ı gafleti şeb kalbe seyret
Nice zâhir olur esrâr uyuma **E4 (F)**

Nice bin hâb-ı gaflette yatarsın sen behey gâfil
Uyan kendine gel isterisen devlet seherlerde **Ş (F)**

Verilen metin örneklerinin yanındaki ayraç işaretlerinin içindekilerin denkliği, denk işareti alan metinlerin aynı çizgide ve dahası aynı olduğunu göstermek amaçlı kullanılmıştır. Açıkçası bu örnekler bile, karşılaştırmalı tahlili yapılan bu metinlerin müşterek eksenliliğini ispatlar. Esâsen, metinler arasındaki farklılık oldukça sınırlı şekilde İ. Hakkı ve Âgâhi'de beliren sanatlı söyleyişlerdedir.

Sonuç

Metinlerin müellifleri farklı devrin şâirleridir. Hemen tamamı tasavvuf ve tarikat ehlidir. Hâce Ahmed Yesevî ile Türkistan'da başlayan tasavvuf ve tarikatlaşma hareketi Anadolu'ya da ulaşmış, bu üslûbun bir silsile edâsınca Yûnus'a sonra Yûnus kelâmı olan Niyâzî-i Mısırî'ye, hâl ve kâl ehli E. İbrahim Hakkı'ya ve sanatkâr Âgâhi Efendi ile daha nice hikmet söyleyicisine ilhâmı sağlanmıştır. Bu kişilerden kimi bu görevi, sadece öğretmek, kimisi de sanatlı bir edâyla öğretmek olarak görmüştür. Belki de çoğu bir vecd anının mahsûlü bu şiiirler, sanat açısından İ. Hakkı'da iyiye Şâkir Âgâhi'de oldukça iyiye erişmiştir. Yine de dînî-tasavvufî şiiirlerdeki şekli yetersizlikler özellikle bu silsilenin 18. yy. ve sonrası temsilcilerine gelene dek sürmüştür. Şiiirler, içerik açısından ise çıkış noktaları aynı olmak dolayısıyla oldukça benzerdir. Kullanılan imajların denkliği, şâirlerce kullanılan sözcükleri dahi benzer kılmıştır. Bütün bunlar bağlamında varılan nokta; gelenek, algı ve his ortaklığının devri aşığı ve yüzyıllar sonrasına dahi etki edebildiği yönündedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin (2010). **Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü**. 2. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ALTINTAŞ, Hayrânî (B.y.y.). **Tasavvuf Tarihi**. Ankara: Akçağ Yayınları.

⁴⁴ Yıldız.

- AYTAÇ, Gürsel (2003a). **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**. İstanbul: Say Yayınları.
- AYTAÇ, Gürsel (2003b). **Genel Edebiyat Bilimi**. İstanbul: Say Yayınları.
- BİCE, Hayati (2005). **Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet**. 4. Baskı, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları.
- Bursalı Mehmet Tahir (2009). **Osmanlı Müellifleri**. (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004). **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**. 2. Baskı, İstanbul: Anka Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005). **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**. 22. Baskı, İstanbul: Aydın Kitabevi.
- M. Nur (1976). **Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi**. (Haz. M. Sadettin Bilginer), İstanbul.
- ERDOĞAN, Kenan (2008). **Niyâzî-i Mısırî Dîvânı**. 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2004). **Dede Korkut Kitabı I**. 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- ERHAT, Azra (2011). **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1999). **Marifetnâme**. (Sadeleştiren: Duralı Yılmaz, Hüsnü Kılıç), C.2, 5. Baskı, İstanbul: Huzur Yayınları.
- GÜFTA, Hüseyin (2010). "Divan Şiirinde Vakt-i Seher". **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3, Issue 15, s. 93-137.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006). **Dînî Tasavvufî Türk Edebiyatı**. 3. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnal İbnü'l Emin Mahmud Kemal (1999). **Kemalü's-Şu'ârâ-Son Asır Türk Şâirleri**. (Haz. Müjgan Cumbur), C.1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KARABEY, Turgut, Külekçi Numan (1997). **Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Dîvânı**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). **Dîvân-ı Lugat-İt-Türk**. (Çev.: Besim Atalay), C.4, 5. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- Komisyon (Ahmet Bican Ercilasun vd.) (1991). **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü Klavuz Kitap I**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Mehmet (2011). **Mitoloji Sözlüğü**. Ankara: Alter Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli** (2006). Haz.: Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, 12. Baskı, Ankara: Diyânet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2002). **Türk Mitolojisi**. C.2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PALA, İskender (2009). **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**. 18. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ROUSSEAU, M. Andre, Pichois Claude. **Karşılaştırmalı Edebiyat**. (Çev.: Mehmet Yazgan), İstanbul: MEB Yayınları.
- Ş. Sâmî (2007). **Kâmûs-i Türkî**. C. 1-2, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şakir Agahi Efendi (1263 / 1866). **Dîvânçe-i Şâkir Âgâhî**. Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu: 06 MİL YZ A 8867.

-
- TATÇI, Mustafa (2011). **Yûnus Emre Dîvân-Risâletü'n-Nushiye**. 2. Baskı, İstanbul: H Yayınları.
- TUMAN, M. Nail (2001). **Tuhfe-i Nâ'ilî-Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri**. (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- VARDAR, Berke (1998). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. 2. Baskı, İstanbul: ABC Kitabevi.